

A. MICHEL, *Tacite et le destin de l'empire*, Paris, 1966 (Coll. Signes des Temps, 18), стр. 283.

Ако се зна да библиографија о Такиту садржи стотине и стотине јединица, питање је откуд неке толико храбрости да о истом писцу објави још једну нову књигу, или, другачије речено, да ли је могуће да та књига доиста садржи нешто сасвим новооткривено. У случају ове Мишелове књиге тешко је на то питање одговорити одређено са да или не. Јер, неоспорно је да књига почива на оригиналној замисли, да је у њој спроведен један интересантан начин посматрања материје, али, с друге стране, крајњи резултати до којих аутор долази ипак не представљају никакво открићење: сви се они могу наћи и другде, поглавито у исцрпној и свеобухватној књизи Р. Сајма (R. Syme, *Tacitus*, Oxford 1958.) — само на други начин ритмизирани и акцентовани. Конкретни Мишелов допринос састоји се у примени једне нове скале вредности која досад није, или бар не доследно, спроведена у оцени Такитовог домета у историјској науци и књижевности. Та скала вредности је из области филозофије, тачније етике, а методолошки она се манифестује као тумачење сваког потеза пера историчарева његовим филозофским убеђењима.

Мишел полази од констатације да постоји упадљива нелогичност у томе што је особа која тако мрачним бојама слика прилике у царству истовремено вршилац највиших државних функција; даља нелогичност је, затим, у томе што се тако отворен песимизам у погледу судбине државе исказује управо у доба Трајана, доба које се сматра најстабилнијим у историји царства; најзад, нелогично је већ само то што један историчар пушта на вољу својим расположењима и понаша се као обичан писац памфлета, а не озбиљног, научног дела. Из свега тога Мишел не изводи једноставан закључак да Такит свесно искривљује смисао догађаја и поступака личности, већ ставља себи у задатак да испита због чега је и на који начин историчар необјективан, који су оквири у којима се креће његова мисао и каква то образованост омеђава његове духовне видике. Истраживање се, дакле, како сам Мишел каже, „поглавито односи на етику Такитову“, са циљем да се одговори на питање „у којој мери Такиту његова сопствена култура допушта да оцени своје време“, као и да се допринесе „смештању списа Такитових у оквиру теоријске мисли његова времена“.

Такав начин посматрања Такитова дела уствари и није нов: одавно се истиче да је Такит припадник одређеног staleжа, сенаторског, и да је самим тим његов видокруг ограничен и усмерен у једном правцу. Међутим, Мишел се не задовољава тим општим констатацијама и растељивим појмовима као што су — сенаторски, аристократски менталитет; он креће дубље у анализу и долази до представе о Такиту као личности која је, захваљујући свом образовању али и општем утицају средине у којој живи, сва предана филозофији, „филозофији која се напаја појединачно римском традицијом, Платоном, стоицизмом, која велича искреност, разумност, племенитост, храброст и духовност, која потиче истовремено од Кикерона, Сенеке, Трасеа“. Истини за вољу, ни идеја о томе да је Такит кроз прожет учењима стоичара није нова — само што је Мишел износи са много више insistирања; поменуто само П. Гренада (P. Grenade, *Le pseudo-epicurisme de Tacite*, REA, LV, 1953) који је успео да — управо помоћу стоичког учења — објасни на прихватљив начин односно „aequitate deum erga bona malaque documenta“ (*Ann. XVI, 33*). (Занимљиво је да и Мишел и Сајм, мада стално наглашавају стоичарски карактер Такитових убеђења, то „aequitate“ традиционално тумачење „равнодушности, незаинтересованости“, што се никако не uklapa у стоичарски систем, већ једино може припадати епикурејском.) Сходно, дакле, таквој представи о историчару, његово дело не изгледа као обичан политички памфлет уперен против појединих царева, већ, пре као, филозофско дело чија је основна тема слобода, слобода човека у животу и слобода грађанина у држави, однос између власти, политичких слобода и среће грађана и царства.

Из тог угла гледајући Мишел покушава да реши сва спорна питања. Најпре однос Такита према принципату: Такит, у почетку присталица а затим

све већи противник принципата, коначно у Аналима прихвата тај облик владавине, такав какав је, јер га је философија, проверена кроз историју, научила да је за царство поједнако штетна претерана слобода као и претерана подјармљеност, и да је за мудра човека најбоље да се удаљи од јавних послова да би олакшао посао владару, који, ако и није савршен, бар је један једини. Затим, питање зашто Такит све редом царева слика најдурљивим бојама, а једино Германика представља као личност достојну свог положаја, пореди га са самим Александром и чак га претпоставља македонском војсковођи: са гледишта неке објективне историјске науке такво, очигледно пристрасно поређење не би смело наћи места у историјском делу, али — са гледишта једног философа, свака личност мора се доследно уклопити у систем, те Такит стога Германика приказује као идеалног стоичког јунака и долази до привидног парадокса да најбољим сматра оног владара који уопште није ни ступио на власт. Даљи закључак је да је Такит неуморни трагач за узвишеним у области морала, да у свакој ситуацији тражи крајње домете добра и зла, да у историјским личностима не види конкретне људе већ носиоце појединих типова, а у њиховим судбинама да гледа, не случајни низ догађаја, већ бескрајни ланац последица које они изазивају својим поступцима, да је он, дакле, уметник који „док опи-сује врлине и пороке, веома често мање жели да пресликава но да даје примере“. При томе се, у кратком осврту на Такитово схватање судбине, фатума (глава IX) А. Мишел позива на Тајлера (W. Theiler, *Tacitus und die antike Schicksalslehre, Phyllobolia für P. von der Mühlh, Bäle 1946*), т.ј. тумачи Такитова схватања утицајем стоицизма употпуњеног идејама неоплатонизма. (О утицају реторике — а не само философије — на Такитово схватање судбине А. Мишел је опширније писао у чланку *La causalité historique chez Tacite*, REA LXI, 1—2, 1959).

У изношењу своје основне идеје Мишел није нашао најсрећније решење: општеретио је књигу многим, у литератури добро познатим подацима из римске историје, као и сумирањем резултата до којих су долазили други проучаваоци великог историчара — што се само делимично може оправдати захтевима колекције у којој је књига изашла; јасност, непрекидност и лакоћа излагања опасно су угрожене. Замерке се нарочито односе на I део, његове књиге у коме Мишел окупља све оно што је познато о времену настанка појединих Такитових дела и, комбинујући те податке са развојном линијом његове идеологије, као и са познатим историјским догађајима, покушава да докучи штошта о животу самог писца. При томе Мишел, мада настоји да метод уздигне на научну висину, ипак упада у његове замке те, местимично, сувише слободно манипулише нејасним наговештајима и сопственим слутњама, и употребљавајући их као проверене чињенице, гради на њима читаве куле претпоставки. Упадљив је пример тумачење писма које је Хадријан, по ступању на престо, упutio сенату. Мишел третира то писмо као директан теоријски одговор на Такитове претходне списе у којима историчар, доната врло завијено, говори против самовољне владе принцепса и против породичног наслеђивања царства; Мишел чак тврди да је Хадријан то писмо само формално упutio сенату, а уствари самом Такиту, знајући да ће он присуствовати седници сената, као и да „све његове колеге, ту око њега, несумњиво имају у памети текст који је саставио њихов најславнији колега“.

Уопште, оно што чини окосницу дела, а то је доследно спроведена анализа етике пишчеве, истовремено је, делимично, и мања дела. Наиме, тон који доминира у причању је апологетски: Мишел настоји да у сваком тренутку оправда Такита за све недоследности и историчарске грехове, те цри том, док овога брани због пристрасности, он и сам у њу упада; то га понекад заводи на пут тенденциозног тумачења чињеница, пут на коме му се свуда привиђају докази за изнету тезу. То се нарочито испољава у покушајима да се историцарево дело уклопи у све уметничке токове и свога, и претходног времена, да му се нађу паралеле не само у другим књижевним делима (као у Федровим *Баснама*), већ и у делима ликовних уметности. На пример, Мишел тврди да је Такит, будући да је у Риму постављен Трајанов стуб у време између публиковања *Историје* и *Анала*, „био, вероватно, под утицајем естетике Трајанова

стуба“, да је, угледајући се на њега, начинио *Анале* сличним фризу у коме се правилно и непрекидно нижу догађаји (када би и било Такитово дело једноставан хронолошки опис догађаја, било би много једноставније повезати то са дугом традицијом римске аналитике), али да је, истовремено, желео да иронијом подвуче разлику између величанствених и достојанствених представа на тријумфалном стубу и својих натуралистичких приказа гнусних злочина и свакојаких подлости. Исто тако лабава је веза коју Мишел настоји да успостави између развојне линије римског портрета (на новцу) и начина на који Такит слика поједине царева.

Најуспелији је свакако централни део књиге, *Такитиј историчар царства*, у коме Мишел доследно примењује свој метод анализе на поједина дела, поглавито *Анале*, и у коме, поредећи описе појединих царева са познатим историјским подацима, документовано доказује да је Такит доиста пристрасно оцењивао догађаје — али не из неког политичког рачуна већ из чистог „идеализма“, из жеље да поткрепи и илуструје примерима своје философске погледе. Као пример добро спроведене анализе може се навести одељак у коме се говори о Клаудијевом декрету о примању истакнутих Гаја у сенат, из 48. г., који нам је сачуван и на једном натпису; упоређивањем натписа са говором који Такит ставља Клаудију у уста, долази се до закључка о томе како историчар, мада прилично верно преноси говор, ипак изменом детаља, нијансирањем, успева да сугерише мисао да је то примање лош потез јер представља комерцијализацију старе и узвишене римске установе.

Најзад, интересантно је и краће закључно поглавље у коме Мишел извлачи главне линије утицаја Такита на касније историчаре и мислиоце, до Ла Боси, Монтења и Вика, и нарочито наглашава да су његова размишљања о благостању и његовом деструктивном утицају на обичаје и нарави људске, о слободи и тиранији и њиховој повезаности са срећом људи, задржала своју актуалност до дана данашњег.

Челица Миловановић, Београд.